

Bedel Yahut Vekâletle Hac

Doç. Dr. Servet BAYINDIR*

Haccın, çok sayıda işlem den oluşan edası beden, mal ve güvenlikle ilgili özel şartlar gerektirdiğinden, bu ibadetle yükümlülüğün kapsamı, vekâletle eda edilip edilemeyeceği vb. hususlar üzerinde fukaha ayrıntılı şekilde durmuştur. Geçmişte ve günümüzde başkası adına hac uygulaması genelde caiz görülmüş ve bu uygulama *vekâleten hac, niyâbeten hac yahut bedel hac* diye adlandırılmıştır.

A- Giriş

Arapça'da "kastetmek, yüce bir şeye doğru yönelmek, gitmek, ziyaret etmek, çokça gidip gelmek, oymak, yarmak, delip geçirmek" anlamlarına gelen **hac**¹, terim olarak "belirli bir mekânı (*Ka'beyi*) belirli bir zamanda (*hac ayları*) belirli şekilde ziyaretle yapılan ibadete denir"².

Haccın geçmişi İslâmî kaynaklarda Hz. Âdem'e kadar dayandırılır³ Yahudilik ve Hıristiyanlık gibi semavî dinlerle

¹ İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, Beyrut 1990, "h-c-c" md., II, 226-229.

² Nesefî, Ebu'l-Berekât Hafîzu'd-dîn, *Kenzü'd-dekâik*, (Zeyle'nin *Tebyînü'l-hakâik fî şerh-i Kenzi'd-dekâik*'i ile birlikte), yy., ts., Dâru'l-Kütübi'l-İslâmî, II, 2; Meydânî, *el-Lübâb fî şerhi'l-Kitâb*, Beyrut 1991, I, 178; Heyet, *el-Mevsûa'tü'l-fikhiyye*, "Hacc", Kuveyt 1404-1988, XVII, 23; Cürcânî, Seyyid Şerif, *et-Ta'rîfât* (nşr. İbrahim el-Ebyâr), Beyrut 1405, I, 111; Bâcî, *el-Muntekâ şerhu'l-Muvatta'*, Beyrut 199, III, 460.

³ Özaydın, Abdülkerim, "Hac (İslâm'da Hac)", *DîA*, XIV, 386.

* İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslâm Hukuku Anabilim Dalı Öğr. Üyesi.

Sümer, Hint, Hitit, Çin, Japon ve Helenist-Roma dinlerinde de hac ibadeti mevcuttur⁴. Hac, Kur'an-ı Kerim'de bir sureye isim olarak verilmiş⁵, farziyeti⁶, edâ şekli ve hikmetleri hakkında çok sayıda ayet nazil olmuş⁷ ve bu ayetlerin tefsiri mahiyetinde birçok hadis nakledilmiştir.

Haccın, çok sayıda işlemde oluşan edası beden, mal ve güvenlikle ilgili özel şartlar gerektirdiğinden, bu ibadetle yükümlülüğün kapsamı, vekâletle eda edilip edilemeyeceği vb. hususlar üzerinde fukaha ayrıntılı şekilde durmuştur. Geçmişte ve günümüzde başkası adına hac uygulaması genelde caiz görülmüş ve bu uygulama *vekâleten hac, niyâbeten hac* yahut *bedel hac* diye adlandırılmıştır⁸. Bu genel anlayışın bir sonucu olarak çeşitli nedenlerle hac ibadetini bizzat kendileri eda edemeyenler, başkasını göndermek veya vasiyetle adlarına hac yaptırmaktalar. İnternet üzerinden vekâletle hac ve umre başvuruları kabul edilerek elektronik yolla ödenen bedeller karşılığında bu ibadet yaptırılmakta⁹; Suûdî Arabis-

tan'da vekâleten hac yaptığını söyleyenlere, bu durumu gösterir belge verildiği bildirilmektedir¹⁰. Türkiye'de Diyanet İşleri Başkanlığı yayınları¹¹ ve diğer bazı ilmihâllerde vekâletle haccın yapılacağı kabul edilir¹². Ancak bir ibadetten ibaret haccın başkası tarafından ifa edilebileceği görüşü insanları kalben tatmin etmediğinden geçmişte olduğu gibi günümüzde de tartışılmaktadır¹³.

Bu yazıda başkası adına yapılan haccın dayanakları ve fikhî niteliği fukahânın "istitaa't" kavramına yaklaşımı bağlamında ele alınacaktır. Zira bu kavram meselenin özünü oluşturmaktadır. Ön-

luşu hastalık, yaşlılık vb. nedenlerle hac ibadetini bizzat edâ edemeyenler adına belli bir bedel karşılığında Suûdî Arabistan'daki öğrencilere hac yaptırdığını, topladığı paralarından arta kalanı hayra harcadığını bildirerek böyle bir uygulamanın caiz olup olmadığını sormaktadır.

(Bk., <http://www.islamonline.net/servlet/Satellite?cid=1123051899623&pagename=IslamOnline-Arabic-Hajj-Umra%2FHajjA%2HajjA>).

¹⁰ Bu bilgiyi değerli ilim adamı Enes Alimoğlu, 2000 yılında bu olaya bizzat şahit olmuş kişi olarak, 01 Ocak 2006 tarihinde İstanbul'da Süleymaniye Vakfı'nda yapmış olduğumuz görüşmede aktarmıştır.

¹¹ Şentürk, Lütfi-Yazıcı, Seyfettin, *Diyanet İslâm İlmihali*, Ankara 1997, s. 317-320.

¹² Mehmed Zihni Efendi, *Nimet-i İslâm*, İstanbul, ts., Sönmez Neşriyat, s. 661-670; Bilmen, Ömer Nasûhî, *Büyük İslâm İlmihâli*, İstanbul 1995, s. 400-405.

¹³ Vekâletle haccın hükmünün tartışıldığı internet sitelerinde yapılan taramada, dünyanın hemen her bölgesinden Müslümanların bu tartışmada yer aldığı tespit edilmiştir. Bu durum konunun, belli bir mezhep yahut bölgeye has olmayıp hemen tüm Müslümanların zihnini meşgul ettiğini göstermektedir. (İlgili internet adresleri için bk. <http://www.islamweb.net/ver2/Fatwa/FatwaCategory.php?lang=A&CatId=1748>; <http://www.islamonline.net/servlet/Satellite?cid=1121779389930&pagename=IslamOnline-Arabic-Hajj-Umra/Page/HajjCounselingA>). Konuyla ilgili tartışmalar 2000 yılında Türk basınına da yansımıştır. Bk. <http://www.milliyet.com.tr/2000/12/21/entel/aent.html>.

⁴ Harman, Ömer Faruk, "Hac", *DİA*, XIV, 382-383.

⁵ Kur'an-Kerim'in 22. suresinin adı "el-Hacc"dır.

⁶ Haccın farz olduğu hakkında ileri sürülen ayetler: el-Bakara, 2/ 196; Al-i İmrân, 3/ 97; el-Hac, 22/ 27.

⁷ el-Bakara, 2/ 158, 189, 196-203; Al-i İmrân, 3/ 96-97; el-Mâide, 5/ 1-2, 95-97; et-Tevbe, 9/ 19; el-Hacc, 26-37.

⁸ Bardakoğlu, Ali, "Bedel Hac", *DİA*, V, 298-300; Temiz, Bilal, "Bedel Hac", *Şâmil İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1990, I, 215.

⁹ Kanada merkezli Dünya Federasyonu Yüksek Danışma Kurulu (*The Senior Advisory Board of The World Federation (SAB)*) adlı Şii bir kuruluşu, internet üzerinden farz hacda 2000, umrede 1000 ABD Doları karşılığında uzman kişiler gözetiminde vekâlet yoluyla hac ibadeti hizmeti verdiğini ilan etmiş, isteklilerin 25 Ekim 2005 tarihine kadar başvurularını gerektiğini bildirmiştir.

(Bk. <http://www.world-federation.org/SAB/Articles/SABHajjNiyabah1426.htm>). Yine Amerika'da bir yardım kuru-

celikle istitâa'tı ele alarak fukahanın bu kavrama yüklediği anlam ve bunun vekâletle haccın hükmü hakkındaki görüşlere etkisini tespitiye çalışılacaktır. Daha sonra ileri sürülen görüşleri nakli ve aklı deliller ışığında değerlendirilerek bir sonuca ulaşılmaya çalışılacaktır.

B- İstitâat Kavramı

"İstitâat; "gönülden boyun eğmek, itaat etmek, tâbi olmak, emir altına girmek" anlamındaki "طوع" kökünden istifâl babında mastar olup, "bir şeye güç yetirmek, takat getirmek, hâkimiyeti altına almak, itaate mecbur kılmak" manalarına gelir¹⁴. İstitâat kelimesi Kur'an-ı Kerim'de öznesi akıllı varlıklar, nesnesi ise mücâdele, uğraş, çaba ve gayretle elde edilen şeyler olmak üzere değişik kalıplar halinde 37 yerde geçer¹⁵. İstitâat kavramının tartışıldığı asıl bilim dalı Kelâmdir¹⁶. Fıkıhta ise, çeşitli vesilelerle üzerinde durulur ki, bunlardan biri de haccdır. Haccın farziyyetinin bildirildiği Âl-i İmrân suresinin 97. ayetinde "استطاع" ile "حج" kelimeleri birlikte geçer. Burada istitâat sahibinden, Ka'be'yi ziyaret için gerekli çabayı göstermesinin talep edildiği anlaşılır.

C- Fukahanın İstitâat Kavramına Yaklaşımı

Haccın şartlarından akıl, büluğ ve İslâm konusunda mezheplerin ittifakı vardır. Kimi müçtehitler bu üç şartın dışında kalanları "istitâat" üst başlığı altında toplarken, kimileri ayrı başlıklar halinde inceler. Üzerinde durulan diğer bir konu, bunlardan hangilerinin vücup,

hangilerinin eda şartı kapsamında olduğudur. Zira haccın kişi üzerine vacip olup olmadığı, vacip ise bedenle mi vekâletle mi edileceği, vekâletle edilecekse hayatta iken mi yoksa vasiyetle mi olacağı hususu, şartların vücup veya eda grubundan birinde yer almalarına göre değişmektedir. Vekâletle hac konusundaki görüşler istitâat kavramına yaklaşım farklılığına göre oluşmuştur. Kimi mezhepler vekâletle haccı vacip/gerekli görmezken kimileri vacip görmüşlerdir.

Vekâletle haccın vacip/caiz olduğu hakkında ileri sürülen hadisler şunlardır: Hz. Peygamber (s.a) *Has'am* kabilesinden bir hanım¹⁷ ile *Ebû Rezîn el-Ukaylî* (ö.?) adlı sahabîye¹⁸ "babaları adına", *Cüheyne* kabilesinden bir bayana, nezrettiği haccı eda edemeden ölen "annesine adına"¹⁹ hac yapmasına izin

¹⁷ İbn Abbâs'ın rivayetine göre, Has'am kabilesinden bir bayan Hz. Peygamber'e: "Ey Allah'ın Resûlü, Allah'ın kullarına yazdığı hac farzı yaşlı ve ihtiyar babama ulaştı. Ancak o, binek üzerinde durabilecek halde bile değil. Ben onun adına hac yapabilir miyim?" diye sordu, Hz. Peygamber de "Evet" dedi. (Buhârî, "Hac", 1; "Cezâu's-sayd", 23, 24; Müslim, "Hac", 407. Benzer rivayetler için bk. Ebû Davud, "Menâsik", 26; Tirmizî, "Hac", 85; İbn Mâce, "Menâsik", 10.

¹⁸ Ebu Rezîn el-Ukaylî'den nakledilen bir rivayete göre, O bir gün Resûlullah'a (s.a.) gelecek; "Ya Resûlullah! Babam ihtiyar bir kimse-dir. Hacca ve umreye gücü yetmiyor, (yaya veya binitli olarak) yolculuğa da (dayanamıyor), dedi". Resûlullah (s.a.) da; "Babanın yerine hac ve umre yap" buyurdu. (Tirmizî, *Hac*, 87. Benzer rivayetler için bk. Müslim, *Hac*, 408; İbn Mâce, *Menâsik*, 10; Ebû Davud, *Menâsik*, 26; *Nesâî*, III, 117).

¹⁹ İbn Abbas'ın rivayetine göre "Cüheyne" kabilesinden bir bayan Hz. Peygamber'e: "Ey Allah'ın Resûlü! Annem haccetmeği nezretmişti. Haccedemeden öldü. Onun adına ben haccedebilir miyim?" diye sordu. Hz. Peygamber (s.a.) de: "Evet, annen adına hac yapabilirsin. Söyle misin? Annenin üzerinde bir (kul) borcu olsa, onun borcunu ödemez misin? (Tabii ödersin!) Allah hakkını da yerine getiriniz. Allah hakkı, edâ edilmeye başkalarından daha lâynıktır" buyurdu. (Tirmizî, "Hac", 86.

¹⁴ İbn Mazûr, *Lisânü'l-Arab*, "t-v-a" md., VIII, 240; Âsım Efendi, *el-Okyânusu'l-basît fi tercemeti'l-Kâmûsi'l-muhît*, İstanbul 1304-1305, "İstitâat" md., III, 350.

¹⁵ Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu'cemu'l-müfehres*, Beyrut 1994, s. 546-547.

¹⁶ Ebu Mansur Muhammed Matürîdi, *Kitabü't-tevhîd* (nşr. Fethullah Huleyf), İstanbul 1979, s. 256-262; Yavuz, Yusuf Şevki, "İstitâat", *DİA*, XXIII, 399-400.

vermiştir. Ayrıca, hac esnasında *Şübrüme* adına telbiye getiren birini gören Hz. Peygamber (s.a.) ona: "*Önce kendi adına hac yap daha sonra Şübrüme adına yaparsın*" buyurmuştur²⁰.

1- Hanefî Fukahasının Yaklaşımı

Hanefî kitaplarında haccın şartları akıl, bülüğ, hürriyet, sağlık, malî imkân (*azık ve binek*), yol güvenliği, vakit, haccın farziyyetinden haberdâr olma ve kadınlara özel olarak mahreminin bulunması ve iddet bekleme durumunda olmama şeklinde sıralanır. Hanefî fakihlerinden Ebû Hanîfe'nin meşhur görüşü²¹ ile Kudûrî (ö. 428/1037)²², Serahsî²³ ve İbnü'l-Hümâm'a (ö. 681/1281)²⁴ göre **malî imkân** ve **sağlık** haccın vücup şartlarındandır. İmâmeyn²⁵, Semerkandî (ö. 539/1144)²⁶, Kâsânî²⁷, İbn Nuceym²⁸, Sindî, Aliyyü'l-kârî (ö. 1014/ 1606)²⁹ ve İbn Kemâl'e³⁰ göre ise malî imkân vücup; sağlık eda şartların-

dandır. Hanefî fakihlere göre vücup ve eda şartlarının tümünü taşıyan kişinin bizzat kendisine haccı eda etmek farzdır. Hanefilerdeki hakim anlayışa göre vücup şartlarını taşıdığı halde eda şartlarından tümü veya bir kaç eksik olan kişiye hac bizzat değil -özürlü ölünceye kadar devam etmesi kaydıyla -vekâlet veya vasiyetle farz olur.

Hanefiler haccı özü itibariyle beden ve malla yapılan bir ibadet olarak kabul ederler. Onlara göre emirlerden maksat imtihandır. Bu da bir takım sıkıntılara göğüs germekle kazanılır. Bedenî ibâdette sıkıntıyı beden, mâlî ibadette sevdiği malı kaybettiğinden, nefis çeker. Hem bedenî hem mâlî ibadette ise, sıkıntıyı beden ve nefis birlikte çeker. Hac hem mâlî hem bedenî ibadet olduğundan, her iki imkâna sahip olanın bu ibadeti bizzat kendisi (mal ve bedeniy- le) eda etmesi gerekir³¹.

Hayatının herhangi bir döneminde tüm şartlara sahip olup haccı eda etmeyen ve daha sonra hastalık, sakatlık, yaşlılık veya fakirlik gibi, vücup veya eda şartlarından bir veya bir kaçından mahrum hale gelen kişinin zimmetinden hac yükümlülüğü düşmez. Bu kişi ya bizzat kendisi haccı eda etmeli ya da başka birini vekil göndererek yahut vasiyet etmek suretiyle bu borcun zimmetinden düşmesini sağlamalıdır. Bu konuda Hanefî fakihleri ittifak etmişlerdir³². Dolayısıyla hacca gidip dönecek ve bakmakla yükümlü olduğu kişilere belli süreyle yetecek kadar mâlî imkânı bulunan her Müslümana - yatalak hasta, kötürüm, felçli, yaşlı, mahpus veya a'ma olsa dahi- hac farzdır. Bizzat kendisi gidemiyorsa -özürlü sürekli olmak kaydıyla- adına vekâletle hac yaptırmalı, eğer yaptırmadan ölüm gelirse vasiyette bulunmalıdır. Çünkü Hz. Peygamber

Benzer rivayetler için bk. Buhârî, "Cezâu's-sayd", 22; İbn Mâce, "Menâsik", 9.

²⁰ İbn Abbâs'ın rivayetine göre: "Resûlullah (s.a.), bir adamın "*Şübrüme adına lebbeyk!*" diyerek hac yaptığını gördü. "*Şübrüme de kim?*" diye sordu. Adam; "*Bir yakınım*" veya "*arkdaşım*" diye cevap verdi. Resûlullah (a.s.): "*Sen kendi adına hac yaptın mı?*" diye sordu. "*Hayır!*" cevabını alınca: "*Öyleyse önce kendi adına hac yap, sonra Şübrüme adına yaparsın!*" dedi. (İbn Mâce, "Menâsik", 9; Ebû Davud, "Menâsik", 26).

²¹ el-Buhârî, *Muhîtu'l-burhânî*, s. 7; İbn Âbidîn, *Haşiyetu Reddül-muhtar ale'd-Dürri'l-muhtar*, İstanbul 1984, II, 598.

²² Kudûrî, *Mevsûa'tü'l-kavâi'di'l-fikhiyyeti'l-mukârene; et-Tecrîd* (nşr. Muhammed Ahmed Sirac, Ali Cum'a Muhammed), Kahire 2004, IV, 4/1636.

²³ Serahsî, *el-Mebsût*, IV, 3, 153.

²⁴ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, Beyrut ts., Dâru'l-fikr, II, 416.

²⁵ Abdülazîz el-Buhârî, *Muhîtu'l-burhânî*, III, 7.

²⁶ Semerkandî, Alâuddîn, *Tuhfetü'l-fukahâ*, Beyrut 1405/ 1984, I, 384.

²⁷ Kâsânî, *Bedâyi'*, II, 125-126.

²⁸ İbn Nuceym, *Nehru'l-fâik*, II, 55.

²⁹ Sindî, *Lübâbu'l-menâsik*, s. 16.

³⁰ İbn Kemal, *Hâşiye*, vr. 115/b.

³¹ Serahsî, *Mebsût*, IV, 153; İbnü'l-hümâm, *Fethu'l-kadîr*, III, 145.

³² Serahsî, *a.g.e.*, IV, 153; İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, II, 416; İbn Âbidîn, *Hâşiye*, II, 598.

istitâatı *azık ve binek*³³ diye açıklamıştır. Ayrıca *Has'am* ve *Cüheyne* kabilesine mensup bayanla *Ebû Rezîn* hadisleri bu durumdaki kişiye haccın farz olduğunu göstermektedir³⁴.

Ancak Hanefî fakihlerden Ebû Hanîfe, Serahsî ve İbnü'l-Hümâm başta olmak üzere bazı âlimler mâlî imkânla birlikte sağlığı da vücup şartlarından sayarlar. Bunlara göre yalnızca mâlî imkân haccın farz olmasını gerektirmez. Ayette³⁵ haccın farziyeti *Beyt'e ulaştırarak istitâat* ile kayıtlıdır. Bu da öncelikle beden sağlığını gerektirir. Acziyetin bulunduğu yerde istitâattan söz edilemez. Hz. Peygamber, haccın farz olmasına neden olan mâlî imkânı, sahibini Ka'beye ulaştırma özelliği ile birlikte zikretmiştir³⁶. Sağlığı elvermeyen kişinin mal veya bineği onu oraya ulaştırmaz. Dolayısıyla bir kişiye hac farz olması için, öncelikle o kişinin sağlık ve mal gibi vücup şartlarını taşıması gerekir³⁷.

Daha önce de belirtildiği gibi Hanefî mezhebinin genel görüşü haccın müvekkil adına geçerli olduğudur. Bu konuda çeşitli aklî ve naklî deliller ileri sürülür: Bu konuda Serahsî'nin görüşleri şöyledir: Vekâletle hacca cevaz verilirken, mâlî imkân, bedenî güç gibi kabul edildi. Böylece mâlî imkân olduğu halde, sürekli özü nedeniyle bizzat haccı eda edemeyen kişi adına başkası-

nın hac yapmasına cevaz verildi³⁸. Nitekim, Has'am kabilesine mensup bayan hadisinde Hz. Peygamber, *babası adına* hac yapmasını emretmiştir. Eğer babası adına geçerli olmasaydı emretmezdi. Yine Hz. Peygamber, Allah'a olan borcu, kendisine vekâletin caiz ve vekilin fiilinin müvekkil adına geçerli olduğu kul borcuna benzetmiştir. Ayrıca vekilin, bu haccı müvekkili adına yaptığına dair niyet etmeside gerekir. Eğer hac müvekkil adına geçerli olmasaydı niyet vacip görülmezdi³⁹.

Hanefî fukahası bir amelin onu işleme-yene herhangi bir yararı olmayacağına ilişkin ileri sürülen; "*İnsana kendi çalışmasından başka bir şey yoktur*"⁴⁰ ayetini ise, çeşitli şekillerde te'vil etmişlerdir. Kâsânî; "*başka bir delille tahsis edilmedikçe*"⁴¹, İbnü'l-Hümâm; "*ameli yapan başkasına bağışlamadıkça*"⁴² kaydıyla takyid ederken; Aynî (ö. 855/1451), ayetin mensuh olduğu, geçmiş ümmetler hakkında geldiği ve ayetteki "*insan*" ile "*kâfir*"in kastedildiği vb. sekiz ayrı şekilde izaha çalışır⁴³.

2. Şâfiî ve Hanbelî Fukahasının Yaklaşımı

Şâfiî ve Hanbelî fakihlerine göre, haccın vacip olmasının şartları beştir. Bunlar; İslâm, akıl, bülüğ, hürriyet ve istitâattır⁴⁴. Şâfiîler istitâatı ikiye ayırmıştır: Birincisi, doğrudan istitâat; ikincisi, dolaylı istitâat. Doğrudan istitâat,

³³ İbn Ömer'in rivayetine göre; Bir adam Hz. Peygamber'e (s.a.) gelerek: "*Ey Allah'ın resulü! Haccı ne vacip kılar?*" diye sordu. Hz. Peygamber: "*Azık ve binek*" diye cevap verdi". (Tirmizî, "Hac", 4; İbn Mâce, "Menâsik", 6).

³⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, IV, 153; Semerkandî, *Tuhfetü'l-fukahâ*, I, 384; Kâsânî, *Bedâyi'*, II, 121; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, II, 415-416, 419.

³⁵ Âl-i İmrân, 3/ 97.

³⁶ Tirmizî, "Hac", 3.

³⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, IV, 153; Kâsânî, *Bedâyi'*, II, 121-122; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, II, 416.

³⁸ Serahsî, *a.g.e.*, IV, 153.

³⁹ Serahsî, *a.g.e.*, IV, 147-148; Kâsânî, *a.g.e.*, II, 212; İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik şerh-u Kenzi'd-dekâik*, Beyrut ts., Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, III, 110-111.

⁴⁰ en-Necm, 53/39.

⁴¹ Kâsânî, *Bedâyi'*, II, 212.

⁴² İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, IV, 144.

⁴³ Aynî, *el-Binâye*, III, 846-847.

⁴⁴ Nevevî, *Kitâbu'l-idâh fî menâsiki'l-hacci ve'l-umre*, Beyrut 1994, s. 95; Gazâlî, *el-Vasît fî'l-mezheb* (nşr. Ahmed Mahmud İbrâhîm), yy. ts., Dâru'l-İslâm, II, 581; Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebir* (nşr. Ali Muhammed Muavvad-Adil Ahmed Abdulmevcûd), Beyrut 1994, IV, 5.

kişinin bizzat kendisinin haccı eda etme gücüne sahip olmasına denmektedir. Her iki mezhebe göre de, bir kişinin istitâat sahibi kabul edilmesi için, ilk dört şarta ek olarak *azık, binek, yol güvenliği, sağlık ve vakit şartlarını taşıması* gerekir. Dolayısıyla sağlık ve yaşlılık sorunu olmayan ve yukarıdaki şartları taşıyan her müslümâna ömründe bir kez hac farzdır. İstitâat sahibi, haccı bizzat kendisi eda etmelidir; vekâletle hac yaptırması caiz olmaz. Şâfiilerce dolaylı istitâat diye isimlendirilen, başkası aracılığıyla hac ibadetini eda etme gücüne gelince, ilk dört vücup şartına ek olarak, istitâatı oluşturan şartlardan azık, binek, yol güvenliği ve vakit mevcut olmasına rağmen; kötürüm, iyileşmesinden ümit kesilmiş (yatalak) hastalık veya binek üzerinde duramayacak derecedeki yaşlılık gibi nedenlerle hac ibadetini bizzat kendisi eda etmekten âciz olup, bedelli veya bedelsiz olarak adına hac yaptırabilecek birine sahip olan kişinin durumuna denir⁴⁵.

Hastalık veya yaşlılık nedeniyle binek üzerinde bizzat kendisi hac yapamayacak durumdaki kişi ile zayıf, güçsüz, halsiz, kötürüm olanlar "hareketsiz, elden, ayaktan düşmüş" anlamında "ma'dûb: المعضوب" diye adlandırılır⁴⁶. Her iki mezhep müçtehitlerine göre, mâlî gücü elverdiği halde kötürüm durumda olana -bu durum ister doğumla başlamış, isterse bülüğdan önce ortaya çıkmış olsun- hac farzdır. Böyle durumdaki bir kişi bizzat kendisi istitâat sahi-

bi olmadığından ya hayatta iken başkası aracılığıyla (dolaylı istitâatla) hac borcunu eda etmeli ya da öldükten sonra adına hac yapılmasını vasiyet etmelidir. Hac borcuyla ölenin mirasından -vasiyet etmemiş dahi olsa - alınır ve adına hac yaptırılır. Çünkü zimmetinde borçla ölmüştür. Hz. Peygamber ise hac borcunu kul borcuna benzetmiştir⁴⁷.

Şâfiî fukahası vekâletle hacca ilişkin görüşlerini şu delillere dayandırır.

1) Arapça'da "istitâat", beden yahut beden yerine geçen şeyle sabit olur. Arap dilinde bir kişi, "*evimi inşa etmeye*" yahut "*elbisemi dikmeye gücüm yeter*" (istitâatım var) dediğinde, onun bu ifade ile söz konusu işi, ücret kaşılığı veya ücretsiz olarak yaptırabileceğini kastettiği anlaşılır.

2) İbn Abbas'ın (ö. 68/687) rivayet ettiği hadiste, *Has'am* kabilesine mensup bayan, babası adına hac yapıp yapamayacağını sormuş, Hz. Peygamber de; "*evet*" demiştir. Bunun üzerine bayan, "*vekâleten yapacağı haccın babasına yararı olup olmayacağını sormuş*", Hz. Peygamber de "*Evet babanın borcu olup da onu ödemen durumunda olduğu gibi faydası olur*" buyurmuştur⁴⁸. Bu hadis göstermektedir ki, binek üzerinde duramayan kişi adına hac yapmak caizdir. Bir kişiye hac farz olup da onu bedeni ile eda edebilecek güçte değilse, başkası onu eda edebilir. Haccı yapan ister evlat, ister yabancı olsun, hüküm değişmez. Eğer o kişiye hac farz olmasa idi, Hz. Peygamber "*Baban binek üzerinde duramadığına göre, ona hac farz değildir*" ya da "*Hiç kimse başkası adına hac yapamaz, kişi amelini kendisi işler*"

⁴⁵ Şâfiî, *el-Umm*, Beyrut 1393/ 1973., II, 113; Şirbînî, *el-İknâ' li's-Şirbînî*, Beyrut 1405/ 1984, I, 251-253; Nevevî, *Minhâcu't-tâlibîn* (Şirbînî'nin *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti meâ'ni elfazı'l-Minhâc'ı* ile birlikte), yy. ts., Dâru'l-fikr, I, 463, 468); İbn Teymiyye, *Şerhu'l-Umde fi beyâni menâsiki'l-haccı ve'l-umre* (nşr. Sâlih b. Muhammed el-Hasan), Riyâd 1993, II, 134.

⁴⁶ Nevevî, *Kitâbu'l-mecmu' şerhu'l-Mühezzeb li's-Şirâzî* (nşr. Muhammed Necib el-Mutî), Cidde ts., Mektebetü'l-irşâd, VII, 62; Behûtî, *Keşşâfu'l-kinâ'*, II, 390.

⁴⁷ Şâfiî, *el-Umm*, II, 123-1124; Nevevî, *Kitâbu'l-îdâh*, 100-102; Gazâlî, *el-Vasît*, II, 592; Mâverdi, *Hâvi'l-kebîr*, IV, 8-9; Behûtî, *a.g.e.*, II, 392; İbn Teymiyye, *Şerhu'l-Umde*, II, 183-185.

⁴⁸ İbn Abdilberr, *et-Temhîd* (nşr. Mustafa b. Ahmed el-Alevî-Muhammed Abdulkebîr el-Bekrî), Mağrib 1387/ 1967, IX, 122.

derdi. Hadisteki "yararı olur mu?" ilavesi, akla gelebilecek bütün şüpheleri gidermektedir. Çünkü Hz. Peygamber "babanın borcunu ödediğinde nasıl yararı olursa burada da aynı yarar vardır" buyurmuştur. Zira dünyevî borcu hayatta iken yahut öldükten sonra ödemenin farziyeti Kitap, Sünnet ve icma ile sabittir. Adına yapılan hacın, o kişiye yararı ise, günahlarından arınması ve borcu olan farz hacın yerine getirilmesinin sevabıdır. Hz. Peygamber, adı geçen bayanın, babası adına yapacağı haccı, babasının borcunu ödemesine benzetmiştir. Allah'ın peygamberinin birbirine benzettiği şeyi bizim de benzetmemizden daha tabî ne olabilir?

3) Başka bir rivayette Hz. Peygamber, Şübrüme adlı bir kişi adına telbiye getiren bir sahabîye: "Eğer kendin için hac yaptıysa, Şübrüme adına telbiye getir, yok eğer yapmadıysa, önce kendi adına hac yap" buyurmuştur⁴⁹.

4) Hz. Ali'nin, hac yapmamış olan yaşlı birine, "arzu edersen birini donat, adına hac yap" dediği rivayet edilir⁵⁰.

Hanbelî fukahası Şâfîler'in yukarıdaki delillerine ek olarak hacın, ifsadı durumunda keffâret gereken bir ibadet olduğu, bu durumun böyle bir ibadetin başkası tarafından yapılabileceğini gösterdiğini ileri sürerler. Onlara göre, bu durum, orucun ifsadı halinde ödenmesi gereken fidye uygulamasına benzer⁵¹.

Mâlî imkânı olduğu halde sağlık, yaşlılık ve benzeri nedenlerle bizzat hac yapmayan kişinin ya vekil göndermesi ya da ölümünden sonra vekil gönderilmesini vasiyet etmesi gerektiği konusunda

Zâhirî⁵², Zeydî⁵³ ve Şîî⁵⁴ fukahası, Şâfîî ve Hanbelî fukahası ile benzer görüşlere sahip bulunmaktadır.

3. Mâlikî Fukahasının Yaklaşımı

Mâlikî fukahası istitâatı *Mekke'ye ulaşabilme güç ve kudreti* olarak yorumlar. Bu mezhebin kaynaklarında da hacın vacip olmasını gerektiren şartlar; İslâm, akıl, bülüğ, hürriyet ve istitâat şeklinde sıralanır. İstitâat ise sağlık, bedenî güç, azık ve yol güvenliğinden oluşur. Diğer mezheb müçtehitleri istitâatı oluşturan unsurlardan *mâlî gücü* esas alırken, Mâlikîler *sağlık ve bedenî gücü* alırlar. Rehber veya yardımcı desteği ile hac bölgelerine zahmetsiz olarak ulaşabilen a'ma ve yaşlının bizzat hac yapması gerekir. Binek üzerinde duramayacak kadar yaşlı veya hasta olan kişiye ise, mâlî gücü olsa dahi **hac farz değildir. Hayattaki kişi adına vekâleten farz hac yapılamaz.** Hac yapmadan ölen adına, varislerinin hac yaptırmaları gerekmez. Ancak vasiyet etmişse malının üçte biri ile yaptırılır. Hayatta iken nafîle hac yaptırmak mekruh, öldükten sonra vasiyet ederek yaptırmak ise sahihtir⁵⁵.

Mâlikîler bu yaklaşımlarıyla, Ebû Hanîfe ve Serahsî gibi sağlığı vücup şartı kabul eden bir kaç Hanefî fukahası hariç, diğer bütün fukahadan ayrılırlar. Ancak her iki grubun da naklî delilleri aynıdır. Mâlikîlerin delillerini şöyle sıralamak mümkündür:

⁵² İbn Hazm, *el-Muhallâ bi'l-âsâr*, Beyrut 1988, V, 27.

⁵³ Zey b. Ali, *Müsned-ü Zeyd b. Ali*, Beyrut ts., Dâru'l-Hayat, s. 240.

⁵⁴ Tûsî, *el-Hilâf* (nşr. Seyyid Ali el-Horasânî ve diğerleri), Kum 1417/ 1996., II, 248; Ali Sistânî, *Menâsikü'l-hac*, Kum 1413/ 1992, s. 12,34.

⁵⁵ İbn Abdilberr, *el-Kâfi*, Beyrut 1407/ 1986., I, 133; Mâlikî, Ebu'l-Hasen, *Kifâyetü't-tâlib* (nşr. Muhammed el-Bekâf'), Beyrut 1412/ 1991, I, 648, 650-651; Sâvî, Ebu'l-Abbâs Ahmed, *Hâşiyetü's-Sâvî*, yy., ts., Dâru'l-ma'rife, II, 11-15.

⁴⁹ Ebû Davud, "Menâsik", 26; İbn Mâce, "Menâsik", 9.

⁵⁰ Şâfîî, *a.g.e.*, II, 113-114; Mâverdî, *a.g.e.*, IV, 6-7.

⁵¹ Behûtî, *Keşşâfu'l-kinâ'*, II, 392; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, III, 92.

1) Âl-i İmrân suresi 97. ayetteki "من استطاع إليه سبيلا" ibaresinin zahiri anlamı, herkesin kendi konumuna göre istitâat sahibi olacağına işaret etmektedir. İstitâat, ilim ve hayat gibi, sahibinin varlığı ile var olan bir sıfattır. Kimi insanın azığı vardır, bineği yoktur. Kiminin bineği bulunduğu halde azığı yoktur. Kiminin azığı ve bineği bulunduğu halde sağlığı hac yapmasına engeldir. Ayrıca insanlardan kimi Mekke ve civarında, kimi ise uzak bölgelerde yaşar. Mekke ve çevresinde yaşayan, duruma göre binek ve ilave azığa ihtiyaç duymadan hac yapılabilir. Ama uzak bölgelerde yaşayanların böyle bir imkânı yoktur. Uzaklık da duruma göre değişir. Bazı yerlerden yürüyerek Mekke'ye ulaşılabilir, bazı yerlerden ulaşamaz. Ayetteki istitâatı, "azık ve binek"le sınırlamak doğru değildir. İstitâat kişiye göre değişiklik gösterdiğinden, onu *hac yapabilme güç ve kudreti* olarak tanımlamak daha doğru olur.

2) Hac mâlî ibadet olmayıp, namaz gibi bedenî bir ibadettir. İlgili ayette; "... *gücü yetenlerin o evi haccetmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır*" buyruluyor; "إحجاج البيت: ... o evi hac yaptırması" değil. Dolayısıyla istitâat sahibine "hac yapmak" farzdır, "yaptırmak" değil. Meşru dayanağı olmayan bir şeyi yapmak abesle iştiğaldir. Zira ayette "*İnsan için kendi çalışmasından başka bir şey yoktur*" buyrulur.

3) Hasa'm kabilesine mensup bayanla ilgili hadis sahihtir. Ancak bu hadis, onun babası üzerine haccın farz olduğunu göstermez. Zira bizzat hadisin metninde, "babasının âciz olduğu" bildiriliyor. Hac ise, âcizlere değil istitâat sahiplerine farzdır.

4) Hz. Peygamber'in söz konusu bayana babası adına hacca izin vermesi, yaşlı adamın bu sayede dua ve hac yolunda harcanan malın sevabından yararlanabileceğine işarettir.

5) Hadiste hac borcunun kul borcuna benzetilmesi, bayanın bunu ödemekle sevaba nail olacağını bildirmek içindir.

6) Ayetteki istitâat ile "*azık ve binek*"in kastedildiği hakkında rivayet edilen hadis ise zayıftır.

7) Malikî bilginlere göre, insan fiilleri iki kısma ayrılır. Birincisi; emanetler ve borçların geri ödenmesinde olduğu gibi, kim tarafından yapıldığı önemli olmaksızın, bir takım yararlar, maslahatlar içeren fiillerdir. Bu tür eylemlerde vekâletin sahih olduğu hususunda fukahanın icmaı bulunmaktadır. Çünkü burada amaç, alacaklıların maslahatıdır. Bu da ancak, bizzat ödeme ve teslim ile gerçekleşir. Bu tür fiiller işlenirken herhangi bir niyet gerekmez.

İkinci tür eylemler ise, namazda olduğu gibi, fâili dikkate alınmadığında bizâtihi bir yarar ve maslahat içermeyen fiillerdir. Namazdan maksat, içtenlik ve samimiyetle Allah'ın huzurunda boyun eğmek, O'nu ta'zîm etmektir. Kişi adına başkası kıldığında Yüce Allah'ın bu ibadetten talep ettiği maslahat gerçekleşmez. Dolayısıyla başkası adına namaz kılmanın meşru olduğu söylenemez. Bu açıdan hac da namaza benzer. Hacdaki maslahat; yaşadığı bölgeden uzaklaşmak, alışık olmadığı kefene benzeyen ihrama bürünmek suretiyle nefsi terbiye etmek ve hesap gününü hatırlamaktır. Ayrıca harem bölgesinde, hikmetini bilmediği birtakım menâsiki yerine getirerek, Allah'a kayıtsız ve şartsız bağlılığını göstermektir. Bu maslahatlar, namazda olduğu gibi, ancak kişinin bizzat kendisinin yapmasıyla gerçekleşebilir. Namazda vekâleti kabul etmeyip hacda kabul ederek bu iki ibadeti birbirinden ayıranlar, haccın mâlî yönünü, bedenî yönüne tercih ediyor, onu başkası adına köle azad etme veya sadaka vermeye benzetiyorlar. Oysa bize göre hac, mâlî değil, bedenî bir ibadettir.

D- Değerlendirme ve Sonuç

İstit'atla ilgili olarak yukarıda verilen bilgilerden, fıkihta istitâatı anlama ve hüküm belirleme noktasında iki farklı ekolün oluştuğu görülmektedir. *Hanefî, Şâfiî, Şii, Zâhirî ve Zeydî* mezheplerine mensup fukahanın büyük çoğunluğu istitâatın mâlî yönüne; *Mâlikî*lerin çoğunluğu ile bir kısım *Hanefî* fukahası ise bedenî yönüne ağırlık vermişlerdir. Hanefî müctehitler istitâata, dolayısıyla vekâletle haccın hükmüne ihtiyatla, diğerleri ise daha kesin bir şekilde yaklaşlar.

Bütün fukahaya göre istitâat birden çok unsurdan meydana gelmektedir. Bu unsurlar mezheplere göre değişiklik gösterirse de, genellikle *mâlî imkân, sağlık, yol güvenliği* ve -kadınlara özel olarak- *mahremden* oluşmaktadır. Haccın diğer şartları bölünüp parçalanamazken istitâat parçalara ayrıştırılıyor. Âl-i İmrân suresindeki "استطاع" ile tefsiri mahiyetindeki "سبيل" ve bunu açıkladığı ileri sürülen *azık ve binek* hadisi en çok itibar edilen naklî delillerdir. Ayrıca, yaşlı babası adına hac yapıp yapamayacağını soran *Hasa'm* kabilesine mensup bayanla, hac yapmayı nezredip de onu eda etmeden ölen annesi adına hac yapıp yapamayacağını soran *Ebû Rezîn* ve başkası adına telbiye getirdiği görülüp de Peygamber (s.a.) tarafından uyarılan kişi hakkındaki *Şübrüme* hadisi üzerinde durulmaktadır. Bu rivayetlerden ulaşılan sonuçları destekleme amaçlı bir takım yorum ve açıklamaların yapıldığı da görülmektedir.

Haccın mâlî yönüne ağırlık verenler, mâlî gücü olup da yaşlılık veya hastalık nedeniyle bizzat hac yapamayanın - özürlü ölümüne kadar sürmesi şartıyla - hayatta iken adına hac yapmak üzere vekil göndermesi yahut ölümden sonra bunu vasiyet etmesi gerektiği görüşündeler. Haccın bedenî olduğunu ileri sürenler ise, çok yaşlı veya hac yapamayacak derecedeki hasta kişiye, mâlî gücü olsa dahi, haccın farz olmadığını

ileri sürmekte, vasiyet etmiş olma dışında, başkası adına haccın yapılamayacağını savunmaktadırlar.

Mâlikî fukahasının istitâat hakkındaki yaklaşımlarında, vasiyet konusu hariç, tutarlılık göze çarpmaktadır. Şâfiî, Hanbelî, Zâhirî ve Şii fakihleri ile Hanefîlerin çoğunluğunun vekâletle haccın vacip olduğu şeklindeki görüşleri ise bir takım çelişkiler içermektedir.

Kur'an-ı Kerim'de, "استطاع" kelimesinin farklı kalıplar halinde 37 ayrı yerde geçtiği daha önce belirtilmişti. Bu kullanımlar incelendiğinde söz konusu kavramla "bedenî"⁵⁶, "mâlî"⁵⁷, "askerî"⁵⁸, "bilgi, beceri, kabiliyet"⁵⁹ ve "psikolojik"⁶⁰ gücün kastedildiği anlaşılır. Ayrıca, haccın farziyyetini bildiren ayette, bu kelime mutlak olarak geçmektedir. Haccın mahiyet ve hikmetlerinden bahseden diğer ayetlerde ise, yukarıda belirtilen hemen tüm manaların kastedildiği görülür. Bu ayetlerde Harem bölgesi civarı ve dışında oturanlardan, uzaktakilerin yaya ve binek üzerindeki yolculuklarından, kurban kesip diğer hac menâsikini yerine getirerek çeşitli menfaatlere bizzat şahit olmalarından (ليشهدوا منافع لهم), Arafat'tan sel gibi akıp Meşa'ri'l-haram'da Allah'ı anmaktan, günahlardan uzak durma, yol emniyeti, hastalık, oruç ve sadakadan söz edilmektedir⁶¹. Bütün bunlar, beden ve mâlî gücün bir araya gelmesiyle yapılabilecek işlemlerdir. Dolayısıyla, ayetteki "istitâat" kavramını, yalnızca "mâlî güç" şeklinde açıklamak isabetli olmaz.

⁵⁶ ez-Zâriyât, 51/ 45; el-Kalem, 68/ 42; el-Mücâdele, 85/ 4.

⁵⁷ el-Bakara, 2/ 273; en-Nisâ, 4/ 25.

⁵⁸ el-Bakara, 2/217; el-Enfâl, 8/ 60; et-Tevbe, 9/ 42.

⁵⁹ el-Bakara, 2/282; en-Nisâ, 4/ 97.

⁶⁰ el-Kehf, 18/ 41, 76, 72, 75, 97; et-Teğâbûn, 64/ 16.

⁶¹ el -Bakara, 2/ 196-199; el-Hac, 22/ 26-29, 33-36.

Öte yandan çeşitli kaynaklarda, istitâat'ın mâlî güçten ibaret olduğu şeklindeki hadisin zayıf olduğu rivayet edilmektedir⁶². Sahih kabul edilse dahi, Hz. Peygamber'den, "*mâlî gücün, sahibini Mekke'ye ulaştırması*"⁶³ özelliğinden ve "*hastalığın hacca engel olduğundan*"⁶⁴ haber veren bir takım başka rivayetler de nakledilmektedir. *Taberî* (ö. 310/923), istitâatın mâlî gücüne ilişkin rivayetlerin zayıflığından dolayı, onlara dayanarak dînî bir konuda hüküm verilemeyeceğini ileri sürdükten sonra, vekâletle haccın caiz olduğuna ilişkin hadislerin çoğunluğunun kendisine dayandırıldığı *İbn Abbâs*'ın, istitâatı "beden sağlığı ve mâlî güç" olarak açıkladığını belirtir⁶⁵.

Hanefîlerin vekâletle haccın caiz olduğuna dair delillerinden biri de sevabın başkasına bağışlanabileceğidir. Kur'an-ı Kerim'de insanın ancak kendi amelinin kendisine faydası olacağı belirtilir⁶⁶. *Mu'tezile* ve *Mâlikîler*'in bu ayete dayanarak sevabın başkasına bağışlanama-

yacağı şeklindeki iddialarına karşı, *Hanefîler* melekler, peygamberler ve insanların dualarından bahseden ayetleri delil getirirler. Oysa *sa'y* ayrı, *dua* ayrı eylemdir. Ayetlerdeki dua örneklerinden, dua edenin Allah'tan, bir başkasının dünya ve âhiret mutluluğunu dilediği anlaşılmaktadır. Halbuki başka bir ayette, kendisi için âhiret mutluluğu dileyen kişinin, "imanlı olarak âhiret yolunda sa'yda bulunması, çaba gösterip çalışması" gerektiği vurgulanıyor⁶⁷. Dolayısıyla sevabın başkasına bağışlanabileceğine ilişkin deliller, şayet nâfile hac hakkında ileri sürülmüş olsaydı, belki anlaşılabilirdi. Oysa konu, mâlî gücü olduğu halde hac yapmayan, dolayısıyla zimmetinde hac borcu sabit olan kişi adına, başkasının hac yapması ve yapılan bu hacle asıl borçlunun zimmetinden hac borcunun düşmesidir. Sevabın bağışlanmasıyla, zimmetteki borcun düşmeyeceği ise bir gerçektir.

Yine Hanefîler sevabın bağışlanabileceğine ilişkin olarak, Hz. Peygamber'in, "Ümmeti adına kurban kestigiine dair hadis"i ile, ölümler üzerine "İhlâs" ve "Yasin" surelerinin okunabileceği hakkındaki hadislerini delil getiriyorlar⁶⁸. Halbuki kurban hadisinden vekâletle hacca ilişkin herhangi bir hüküm çıkmaz. Zira Peygamber (s.a.), "üzerine vacip olup da kurban kesmeyenler adına kesiyorum" dememiştir. Ondan, kendisinin kurban kesmesiyle bu yükümlülüğün diğerlerinin üzerinden düştüğüne ilişkin herhangi bir haber de nakledilmemiştir⁶⁹. Ölümler üzerine "Yasin" ve "İhlâs" surelerinin okunacağı hakkında rivayet edilen hadislerin ise

⁶² İbn Hacer, *Telhîsu'l-habîr fî ehâdisi'r-rafi'î-kebir* (nşr. Abdullah Hâşim el-Yemânî), Medine 1964, II, 221; *Taberî*, *Tefsîru't-Taberî*, Beyrut 1992, III, 366; İbn Hazm, *el-Muhâlla*, V, 28; Kermânî, *Mesâlik*, I, 260.

⁶³ "من وجد زادا وراحلة يبلغانه بيت الله تعالى ولم يحج حتى مات" : فليمت إن شاء يهوديا أو نصرانيا " *Onu Beytullah'a ulaştırarak azık ve bineği olup da hac yapmadan ölen, Yahudi veya Hıristiyan ölümüyle ölsün*". (Serahsî, *el-Mebsût*, IV, 2; Beyhakî, *Şua'bu'l-îmân* (nşr. Muhammed Saî'd Zağlûl), Beyrut 1410/ 1989, III, 430, hadis no: 3978.)

⁶⁴ "عن أبي أمامة قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: من لم يمنعه عن الحج حاجة ظاهرة أو سلطان جائر أو مرض حابس فمات ولم يحج. فليمت إن شاء يهوديا أو نصرانيا" Ebû Ümâme'nin naklettiğine göre, Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "*Açık bir ihtiyaç, zalim idareci, hareketsiz bırakan hastalık engel olmadıkça hac yapmadan ölen Yahudi veya Hıristiyan ölümüyle ölsün*". Dârimî, *Sünenü'd-Dârimî* (nşr. Fevâz Ahmed Zemrelî- Hâlid es-Sebrî), Beyrut 1407/ 1986, II, 45, hadis no: 1785; Ebî Şeybe, *Musannef-ü Ebî Şeybe* (nşr. Kemâl Yusuf el-Hût), Riyâd, 1409/ 1988, III, 305, hadis no: 14450.)

⁶⁵ *Taberî*, *Tefsîr*, III, 366.

⁶⁶ en-Necm, 53/ 39.

⁶⁷ el-İsrâ, 17/ 19.

⁶⁸ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, III, 143; Aynî, *el-Binâye*, III, 845.

⁶⁹ Hz. Peygamber'in ümmeti adına kurban kestiği hakkındaki rivayet ve bu konudaki yorumlar için bk. Çalı, Halit, "Kurbanın Dini Hükümü ve Fert Ya da Aile Adına Kesilmesi Tartışmaları", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 2004, Sayı: 3, s. 211-230.

zayıf olduğu, burada ölüden, "ölmek üzere olan kişi"nin kastedildiği çeşitli kaynaklarda yer almaktadır⁷⁰. Söz konusu hadisler sahih kabul edilseler dahi hadislerde, onlarda, bu surelerin, ölmüş insana okunup sevabının bağışlanacağından söz ediliyor. Vekâletle hacda ise, haccın sevabını bağışlamak değil, başkasının yapmadığı bir hac ibadetini onun adına etmek söz konusudur⁷¹.

Yine mâlî gücü esas alan fukaha, haccın beden ve mal ile yapılan bir ibadet olduğu, hastalık veya yaşlılık nedeniyle bizzat ifa edilemediğinde, malın "o yolda" harcanması gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Onlar, bunun hac masraflarını karşılayacak bir meblağın başkasına verilerek o yolda harcanmasıyla yerine getirileceğini savunurlar. Şayet sorun sadece malın harcanması ise, neden başka birisinin vekil kılınması gereksin? Bir bölgedeki bütün özürülüler hac için gerekli meblağı, kendisi adına hacca giden birine vererek, Harem bölgesinde veya hac yolunda harcanmasını sağlayabilirler. Günümüzde iletişim imkânlarından da yararlanarak hac paraları elektronik yolla istenilen yere gönderilerek harcanması sağlanabilir. Hac parasının mutlaka "o yolda" harcanması gerektiğine dair herhangi bir delil de yoktur. Eğer bu meblağ mutlaka harcanması gerekiyorsa, neden o kişi, kendi yaşadığı bölgenin fakirlerine harcayamasın? İstitâatı, sağlık ve mâlî güç olarak iki unsura indirgeyen ve bedenî güç elvermiyorsa, malın mutlaka "o yolda" harcanması gerektiği şeklindeki görüşün daha sağlam delillere ihtiyacı olduğu anlaşılmaktadır.

Bir kısım hadislerden, başkası adına hac uygulamasının İslâm'dan önce de Arap toplumunda mevcut olduğu anlaşılmaktadır. *Şübrüme* hadisi ile Serahsî'nin rivayet ettiği *Nübeyşe*⁷² hadisi bunu göstermektedir. Vekâletle hac konusundaki hadislerin bu bağlamda değerlendirilmesi halinde, konuyla ilgili olarak farklı sonuçlara ulaşılabılır. Hz. Peygamber, hicretten sonra hayatında bir kez hac yapmıştır; o da vedâ haccıdır. Hacla ilgili rivayetlerin büyük çoğunluğu bu sırada çeşitli sorular neticesinde vârid olmuştur. Ayrıca, kaynaklarda, o dönemde başkası adına tavaf geleneğinin mevcut olduğu da rivayet edilmektedir⁷³. "Hacc" kelimesinin sözlük anlamının "yönelmek, bir şeyin çevresinde dönmek, çokça gidip gelmek" anlamına geldiği daha önce belirtilmişti. Başkası adına hac yapılmasından bahseden hadislerden, hacc'ın sözlük anlamına uygun olarak, tavafın kastedilmiş olması da muhtemeldir.

Fukahanın istitâat kavramını tartıştığı dönemin şartları ile günümüz şartları arasında çok büyük farklar vardır. Fukahanın zihnindeki binek duruma göre deve, at, merkep ve dönemin deniz ulaşım araçlarından ibarettir. Hatta fıkıh kitaplarında *Fırat* ve *Dicle*'nin birer deniz mi yoksa nehir mi olduğu tartışılmış ve çoğunluk, tehlikesinden dolayı hac için deniz yolculuğuna sıcak bakmamıştır. İnsanı bizzat hac yapma mükellefiyetinden düşüren yaşlılık veya hastalığın ölçüsü, onlara göre, hayvana binip inememek, hayvan üzerinde bağlı olmaksızın uzun süre yolculuk yapamamaktır. Oysa günümüzde şartlar değişmiştir. Fukahanın belirlediği ölçülere bakıldığında, hacla mükellef görülmeyen bir çok kişi, bugünkü imkanlar sayesinde rahatlıkla hac yapabilmektedirler. Dolayısıyla hac şartları,

⁷⁰ Ebû Davud, *Sünen*, "Cenâiz", 24; Mubârekfûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî*, III, 275.

⁷¹ Sevabın başkasına bağışlanıp bağışlanamayacağı konusundaki tartışmalar için bk. İbn Kayyim el-Cevziyye, *er-Rûh*, Riyad 1966, s. 129-143; Bu eserin Türkçe tercümesi için bk. İbn Kayyim el-Cevziyye, *Kitabu'r-Rûh*, (trc. Şaban Haklı), İstanbul 1993, s. 157-191.

⁷² Serahsî, *el-Mebstû*, IV, 151.

⁷³ Şâfiî, *el-Ümm*, II, 133.

günümüz imkânları ışığında yorumlanmalı, istitâat sahibi kapsamına giren ve girmeyenlerin özellikleri yeniden tespit edilmelidir. Çünkü, ulaşım, iletişim ve sağlık araçları teknolojisinde önemli mesafelerin alındığı devrimimizde, gerçekten hac yapmak istediği halde, yaşı veya sağlığı elvermediği için bu ibadeti yapamayanlar üzerine haccın farz olduğunu söylemek, büyük sorumluluk gerektirir. Hac yapmaktan âciz olmalarına rağmen, mallarıyla dahi olsa kendilerine haccın farz olduğunu söyleyerek, bunun dinî bir mecburiyet olarak algılanmasına sebep olmak, hem insanları sıkıntıya sokar hem de kötü niyetli kişilerin dinî duyguları sömürmelerine zemin hazırlanmış olunur.

Hz. Peygamber'den haccın önemi, menâsiki hakkında çok sayıda hadis nakledilmiştir. Ancak, mâlî gücü olan yaşlı veya hastalara haccın farz olduğu, kendileri yapamıyorsa masrafını karşılamak suretiyle başkasına hac yaptırmaları gerektiğine ilişkin sahih hadis yoktur. Bir konuda ayet ve onu açıklayan sahih hadis yok ise, yorumlardan hareketle farz hükmüne varılamaz. Çünkü, *yerine getirilmesi katî' bir delil ile talep edilen şeye farz denir*⁷⁴.

Genelde hac şartları, özelde ise istitâatı oluşturan unsurların günümüz imkânları ışığında yeniden değerlendirilmesine ihtiyaç bulunmaktadır. Günümüzün gelişmiş imkânlarına rağmen, hac yapmak isteyip de, yaşlılık veya hastalığı elvermediği için bu ibadeti bizzat edemeyenlerin -Malikî fukahası ve Ebû Hanîfe, Serahsî ve İbnü'l-Hümâm'ın da belirttikleri gibi- istitâat sahibi kapsamına girmedikleri, dolayısıyla o kişilere haccın farz olmadığı düşüncesindeyiz.

Sağlık ve diğer şartlar mevcut iken kendisine hac farz olup da zamanında

eda etmeyen ve daha sonra aciz duruma düşen kişinin, kendi adına başkasını vekil göndermekle bu sorumluluktan kurtulamayacağı, dolayısıyla zimmetinde kesinleşmiş olan hac borcundan dolayı Yüce Allah'tan af dilemesi gerektiği kanaatindeyiz.

⁷⁴ Cürcânî, *et-Ta'rîfât*, s. 213; Münâvî, Muhammed Abdurraûf, *et-Teâ'rîf*, Beyrut 141/ 1984, s. 554.